

Підгот. до вид. І.П. Чепіга. – С. 344–371; ¹⁰НБУ НАНУ, Кол. Попова, № 159; ¹¹Статистичні параметри стилів / Відпов. ред. В.С. Перебийніс. – К., 1967; ¹²Росовецький С. К. Из опыта применения лингвистической статистики к атрибуции древнерусского памятника: Повесть о Петре и Февронии // Проблемы теории и методики преподавания русского языка и литературы. – К., 1992. – С. 50–56; ¹³Див.: Росовецький С. Фольклорно-літературні зв'язки: Компаративний аспект. – К., 2001. – С. 107–111.

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

АКТИВНІ ПРОЦЕСИ В РОЗМОВНОМУ СТИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР І МОВНА СВІДОМІСТЬ СОЦІУМУ

Статтю присвячено актуальним тенденціям функціонального розвитку розмовного стилю літературної мови, що розглядається в контексті екстра- й інтралінгвістичних зумовленостей.

The article touches upon the problem of the actual tendencies in the development of the spoken style. They are investigated within the extra- and intralinguistic specifications.

Тенденції розвитку розмовного стилю української мови відбивають глибинну взаємозалежність соціальної та культурної перспективи сучасної держави і статусу в ній літературної мови українського народу.

Розмовний стиль як один із найбільш комунікативно динамічних, вербально рефлексивних і водночас поліваріантних щодо жанрів тип мовної комунікації постає в сучасному світі вербалізованою реальністю, що дозволяє вимірювати інтелектуальну мобільність будь-якої національної мови у глобалізованому світі.

В аспекті названих узагальнень сучасною філологією розв'язується комплекс взаємозумовлених проблем існування і перспективного аналізу розмовного стилю, що об'єктивується лінгвістикою як стратифікована за функціонально-нормативними параметрами вербалізована комунікативна підсистема відкритого типу. Іманентні характеристики розмовного стилю, співвіднесені з предметністю мовознавства, у названому дослідницькому дискурсі виявляються недостатніми, тому що причини, мотивація виникнення

і розвитку тої чи іншої вербалізованої дійсності вимагає також екстралінгвістичної аргументації, тобто пояснень синкретичного типу.

Більше того, в новому часі навіть пояснювальна здатність лінгвістичної теорії залежить від сукупності чинників, які традиційно відносяться до екстралінгвістичних, на чому в аналізі результатів проведення XIII Міжнародного з'їзду славістів у Любляні (Словенія) наголосив А. Молдован: „Політичні умови, в яких сьогодні доводиться існувати славістам, все частіше стають об'єктом їх наукової рефлексії”¹. Більше того, не тільки спеціальна наукова проблематика, але і славістика в цілому, на думку відомого російського мовознавця, стоять перед викликами, що їх формулює реальне життя, а отже „пошуки славістикою своєї ідентичності пов'язані з глибоким оновленням Європи, котра після руйнації біполярного світу ще не виробила нової загальнозрозумілої мови. Славістика стоїть на розпутьті і змушена шукати і відстоювати свої позиції та обґрунтовувати свою практичну необхідність”².

Розмовний стиль української мови як репрезентативна для культурного простору народу вербалізована форма суспільної комунікації існує в причиновості екстра- й інтралінгвістичної мотивації. На активні процеси в розмовному стилі впливають передусім різнопорядкові екстралінгвістичні чинники, до яких належать: політико-правові (Стаття 10 Конституції України, що визначає державний статус української мови; Європейська Хартія регіональних мов чи мов меншин та ін.), соціальні (мова як компонент статусності і соціальної перспективи та ін.), культурно-історичні (культурна історія народу, культурна традиція, ментальна свідомість, репрезентовані в мові та ін.), психологічні (мотивація національної ідентичності, гармонізація культурного простору, освіта та ін.), визначають контекст, у якому еволюціонує розмовний стиль.

Сукупність названих факторів спричиняє до динаміки мовних змін не тільки в українській мові. Не можна не погодитися з Ф. Берником, який висвітлив ситуацію з впливом на словенську мову екстралінгвістичних причин, що роблять вразливою її національну ідентичність (довідь на XIII Міжнародному з'їзді славістів „Культурна ідентичність у добу глобалізації”). Серед найбільш вагомих екстралінгвістичних факторів, які мають різний за оцінками позитиву/негативу вплив, Ф. Берник називає нівелююче домінування глобальної культури, що у Словенії поєдналося з проблемою

внутрішньої неоднорідності культурного простору (діалектне членування, тяжіння окремих регіонів до італійського, угорського, австрійського та інших векторів культури). А отже, висновкова теза дослідника полягає в тому, що „в період глобалізації національна культура, яка взаємодіє з культурами інших народів, має відповідати за збереження національної ідентичності”³. Аналогічні питання турбують й українських гуманітаріїв і, думається, не лише українських.

Коли йдеться про загальні проблеми існування слов'янської (слов'янських) мов у сучасному світі та про здатність розмовного стилю слугувати репрезентативним маркером комунікативної ситуації, виникають численні питання, пов'язані з історією становлення стилів у новій українській літературній мові, відповідності мовної свідомості народу прогностичній культурній ситуації, обґрунтуванню стилістичної норми, яка є регулятором мовної поведінки окремих носіїв мови і соціальних груп⁴.

Відомо, що культурний простір і мовна свідомість соціуму є релевантними. Чим вищою є загальна культура в суспільстві, тим досконалішим є культурний комунікативний ідеал, який дозволяє правильно, тобто оптимально вибудовувати спілкування.

Розмовний стиль, що включає в себе множинні комунікативні ситуації, водночас розрізняється за культурно-соціальною віднесеністю до певних типів і жанрів мовлення. Тобто, на наш погляд, традиційною для суспільства є диференціація мовно-стильових ресурсів за метою, завданням, традицією використання мовних засобів, що узгоджені зі стильовою нормою: розмовна мова освічених українців у такому разі відрізнятиметься від розмовної мови неосвічених, дорослих від дітей, різні комунікативні ситуації будуть зумовлювати частотність термінологічної, професійної, жаргонної, діалектної та ін. лексики, що вказуватиме на варіативність, але в жодному разі не нівелюватиме загальної віднесеності до стилю.

Така ситуація є певною мірою ідеальною, або навіть ідеалізованою. Пояснюється це тим, що в українському суспільстві період, коли можна було говорити про диференціацію комунікативних варіантів у межах розмовного стилю, вибудовувався досить довго у зв'язку з відомими обмеженнями щодо використання національної мови у складі поліетнічних держав імперського типу. А отже, розмовний стиль найвиразніше виявлявся в побутовому

мовленні – літературний варіант розмовного стилю, що спирався на народну мову, мав обмежене поширення і не завжди опрацьовані ресурси (йдеться передусім про усне спілкування у сфері науки, суспільного управління). Інша історико-причинова, але близька функціонально ситуація проаналізована мовознавцями щодо чеської мови. Коли Й. Гронек констатує, що найчастіше в Чехії єдиною усною мовою, якою володіють діти в дошкільному віці є *obesna cestina*, а вже пізніше відбувається знайомство з літературною мовою⁵, ми осмислюємо той же комунікативний феномен – дистанціювання в комунікації літературного і побутового варіантів розмовного стилю.

Проблеми нашого часу є ще масштабнішими. Екстралінгвістично культивована в соціумі установка на демократичність, сприйнята не як можливість осмисленої свободи вибору, а як відсутність будь-якої відповідальності за свободу вибору, призвела до агресії вулиці, низової мовної субкультури. Г.П. Нещименко, аналізуючи мовну ситуацію у слов'янських країнах, переконано твердить: „Однією з важливих „бід” сучасної мовної культури є те, що в ситуації, яка передбачає використання усної літературної мови (офіційне публічне усне спілкування), часто соціально й вербально активними виявляються особи з зниженим рівнем мовної компетенції, тобто такі, які не мають вироблених навичок культивованої мовної поведінки”⁶. І з такою думкою не можна не погодитися.

М. Панова коментує ситуацію в російській мові⁷, що є мовно-комунікативним аналогом активним процесам у розмовному стилі української мови, зокрема, називання професій або державних службовців за посадою, статусом, сферою діяльності з використанням частотного в усному спілкуванні словотвірного ресурсу: *апаратчик, управлінець, кадровик, силовик, виконувач, бюджетник, пільговик* та ін.; позначення видів діяльності державного апарату: *розкрутити, замотати, проитовхувати, розкрутити, пробивати, зістикувати, погасити (заборгованість), виконати (бюджет), проголосувати (закон), озвучити (інформацію), зняти (питання), поставити (на голосування)* та ін.

Сучасна управлінська, правова, офісна діяльність настільки активно входять у коло суспільних інтересів людини, що відбувається взаємопроникнення традиційно унормованого усного офіційного й усного побутового спілкування. Звідси агресія розмовних форм, які стоять поза вербалізованим діловим етикетом.

Численні, здебільшого метафоризовані слова і словосполучення відбивають реальну ситуацію в суспільствах, де поняття демократизації мови є апелятивом до скептичного ставлення щодо стилістичної норми. А відтак в усному спілкуванні сфери державного управління як частотні і майже нормативні вживаються слова *проштовхувати, пробивати (питання), загострювати (проблему), зістикувати, розкручувати (питання), прописувати (в законі), зняти (питання)* та ін.

Названа тенденція властива всім типам суспільно-адміністративної діяльності, а не тільки щоденно вживаному, розповсюдженому канцеляриту, де поширені форми *п'ятихвилика, оперативка, розсилка, проробка (питання) чи задіювати (колега), продзвонювати, проговорювати (питання), навантажувати, відстежувати (документ)* та ін.

Діловий жаргон набуває поширення в геометричній прогресії – це насамперед специфічна офісна субмова (*відксерити, факсанути чи наробка, задумка, соціалка* та ін.), що захоплює все ширше коло носіїв мови, впливаючи не тільки на розмовний стиль в його літературному вияві, а й на норми літературної мови в цілому. Масовість і агресивність явища дали підстави Ю. Караулову проаналізувати, зокрема, мову державного управління з позиції теорії мовної особистості, а М. Пановій розглянути з тематичного погляду групи маркованого жаргону мови державного управління⁸.

Навіть за умови достатньої мовної компетенції осіб, які працюють у сфері державного управління, демократизація усної форми спілкування досягає такого рівня, коли можна вивести певні типи характерних ознак.

Більше того, навіть у філологічних розвідках спостерігаємо досить толерантне ставлення до жаргонізмів, що відносяться, як відомо, до позалітературної лексики, існують також численні спроби лексикографування, пояснення і навіть дисертаційного аналізу цього явища⁹. Поняття „жаргон” десемантизується, подекуди стає синонімом до поняття „термін”, в такому разі відбувається психологічна архаїзація критерію норми як культурно-естетичного ідеалу сучасної людини.

Активні процеси в розмовному стилі української мови передусім позначені чисельністю і частотністю використання сленгових, жаргонних і просторічних мовних одиниць як вияву мовної свідомості соціуму перехідного періоду кардинальної зміни

соціально-політичного устрою держави, вияву інтерференції і взаємовпливу мов у сучасному глобалізованому світі. Дискусійні, часом абсолютно протилежні, оцінки явища слов'янськими мовознавцями свідчать про актуальність проблеми і водночас невиробленість критеріїв щодо мовних процесів із погляду розвитку/деструкції функціональних стилів – комунікативних мовних систем.

Проблема ця, що характерно, ставиться не тільки в українському мовознавстві. І тоді як деякі філологи передусім зосереджують аргументацію навколо емоційних пояснень на власному досвіді (у цьому аспекті симпатичним стало покликання одного з гуманітаріїв в дискусії, організованій Фондом Кеннана в Україні у 2002 р., про сучасні проблеми української мови на те, що звук [ф] не є генетично властивим українцям, а отже і непотрібним, оскільки бабуся в селі говорила „хвіртка”), інші славісти шукають більш переконливу, нову аргументацію.

Зокрема, польські лінгвісти розглядають можливість пояснень неокультуризації розмовного стилю шляхом залучення зовнішніх, власне екстралінгвістичних факторів, насамперед уточнень поняття „інтелігенція”. У такий спосіб переглядається критерій віднесеності до інтелігенції як носія літературного варіанту розмовної мови. Традиційне уявлення про інтелігента у третьому поколінні піддається критиці, тому що „інтелігенція... у третьому поколінні є сьогодні занадто малочисельною для того, аби її узус міг справити значний вплив на норму, яка формується. Це свідчить, що в сучасному узусі зіштовхуються дві традиції: мова „старої” і „нової” інтелігенції. Виникає питання, на який із них слід орієнтувати кодифікацію. Об'єктивно кажучи, більш перспективним є узус нової інтелігенції¹⁰.

Швидше за все такий критерій не є оптимальним, тому що пояснення є невичерпним і констатує саму ситуацію. Певною мірою це інерційний тип лінгвістичної аргументації. Але сам пошук критеріїв, як і будь-який пошук, заслуговує на увагу.

Критерії повноцінної мовної компетенції, що дозволяє не тільки сприймати, а й породжувати коректні для комунікативної ситуації висловлювання і тексти розглядають російські лінгвісти, зокрема Г.П. Нещименко¹¹. На нашу думку, розуміння необхідності розмежувати комунікативний узус і стихію може слугувати основою для вироблення слов'янськими лінгвістами узгодженої позиції.

„Неокультуризація” розмовного стилю української мови має і специфічні, національні риси. Історична роз’єднаність України в складі різних державних утворень спричинила до дискусії (непродуктивної в сучасній Україні) про варіанти української мови, різновеликість внеску регіонів у літературну мову, генетичну природність/неприродність певних мовних форм та ін. Розмовний стиль, як наслідок, став об’єктом агресії діалектної, просторічної лексики, архаїчних чи запозичених із інших мов словоформ, невмотивованих неологізмів, які заміщають усталені літературні зразки.

Мовний критерій національної ідентичності втрачає ознаку нормативності, десемантизується як лінгвістичне поняття. В Україні цей процес збігся з емоційним пошуком культурно-історичного коріння, що врешті відбилося в дискусії про „український правопис”. Наслідком дискусії стала поляризація поглядів національних філологів на історичність українських літературних норм і суперечлива, здебільшого нічим не мотивована, практика слововживання у ЗМІ, книговидаванні, приватному спілкуванні українців. Про названі проблеми вже склалася окрема наукова література.

Світова тенденція до активізації масової культури також вплинула на розмовний стиль. Маргіналізація культурної свідомості вербалізується в естетиці штампі, шаблону, деперсоніфікації мовця, що відбито й у спонтанному мовленні, й у його стилізованих формах – насамперед у стилі масової інформації. Зрозуміло, констатація мовознавцями фактів агресії молодіжного сленгу, імітації характерної для інших мовних систем вимови як ностальгії по нібито законсервованій і збереженій ідентичності або ілюзорного долучення до кращого, більш сучасного способу мовомислення не є пояснювальною щодо взаємозалежності культурного простору і мовної свідомості соціуму.

Перспективний аналіз мовної ситуації – це комплекс проблем, пов’язаних з інтелектуальною діяльністю людини, її вербалізованою свідомістю, екстра- й інтралінгвістичною зумовленістю мовно-соціальної поведінки особистості.

Таким чином, прогресивні і регресивні тенденції в розмовному стилі української мови є наслідком як інтракультурних, так і ширше – світових тенденцій розвитку сучасних мов. Лінгвістичний внесок у питання – адекватне суспільному розвитку і мовознавчій компетенції

пояснення причин і результатів активних мовних процесів і , що важливо, ймовірний вплив на ці процеси.

¹Молдован А.М. Славистика сегодня (о XIII Международном съезде славистов) // Вопросы языкознания. – 2004. – №3. – С. 3-13. – С. 4; ²Там само. – С. 4; ³Там само. – С. 4; ⁴Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – К., 1999; Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001; Бжельжак – Рабік ранка. 6000 мов: Спадщина в бойовій готовності // Кур'єр ЮНЕСКО. – 2000. – Червень-липень. – С.18-19; Балкар Р. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1981. – С. 28-37 та ін.; ⁵Hronek J. Obecna cestina. – Praha, 1972; ⁶Нещименко Г.П. Языковая ситуация в славянских странах. – М., 2003. – С. 84; ⁷Панова М.Н. Язык государственного управления и «словарь времени»// Культура речи. – 2006. – №5. – С. 59-61; ⁸Там само; ⁹Дерба С.М. Словник з української термінології прикладної (комп'ютерної) лінгвістики. – К., 2007; ¹⁰Buttlerova D. Nektere problemy polske normativni politiky // Aktualni otazky jazykove kultury v socialistike spolecnosti. – Praha. – 1979. – С. 36; ¹¹Нещименко Г.П. Зазнач. праця. – С. 49 – 101.

О.І. Ніка, канд. філол. наук

ДИСКУРС-АНАЛІЗ ТА ІСТОРИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ

Статтю присвячено історичній специфіці застосування дискурс-аналізу, наукового методу і теорії.

The article deals with a historical specific of application discourse analysis, a scientific method and theory.

Еволюція гуманітарних наук, орієнтування на інтерпретацію культурних, соціальних, психологічних, когнітивних аспектів людської діяльності знайшли відображення в дискурс-аналізі як наукових теорій, напрямку і методі, які символізують відкритість до інших сфер знання. Міждисциплінарний характер наукових уявлень, сфокусованих у дискурс-аналізі, конституює і конститується загальною спрямованістю на дослідження багатопланового, динамічного і різнорідного мовленнєвого феномену в широкому розумінні.

Ступінь інтегрованості з даними різних галузей знання і зосередженість на різних аспектах інтерпретаційних висновків у виразне як загальну зорієнтованість дискурс-аналізу, так і поруч із